

ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ПРОЯВУ ДІЙОВОГО КОМПОНЕНТУ МОРАЛЬНОЇ ВИХОВАНОСТІ У РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

У статті розкрито методика дослідження моральної поведінки та дається аналіз дійового компонента моральної вихованості у дошкільників з нормальним розвитком та розумовою відсталістю.

Ключові слова: моральна поведінка, розумово відсталі дошкільники, дійовий компонент моральної вихованості.

В статті раскрыта методика исследования нравственного поведения и дается анализ действующего компонента нравственной воспитанности у детей с нормальным развитием и умственной отсталостью.

Ключевые слова: моральное поведение, умственно отсталые дошкольники, действенный компонент нравственной воспитанности.

Моральна поведінка характеризує моральну вихованість особистості і виникає в результаті синтезу всіх її моральних якостей, визначається за допомогою показників і ряду критерій. Інтегративними показниками моральної поведінки є моральні якості. Дослідженням прояву та сформованості основних моральних якостей (доброта, чесність, чуйність та ін.) у розумово відсталих дітей займалась О. Вержиховська. На її думку рівень сформованості моральної поведінки розумово відсталих дітей можна виявити за наступними складовими: знання норм і правил моралі; емоційне ставлення дитини до моральної діяльності; дійове застосування моральних норм в поведінці [2]. На основі прояву і розвитку цих складових можна виявити рівень сформованості їх моральної поведінки.

Першочерговим етапом дослідження моральної поведінки є визначення рівня моральних знань у розумово відсталих дошкільників, зокрема для таких дітей основними категоріями виступають “добре” – “погано”. Саме доброта охоплює у собі всі моральні якості, є їх основою. Добра людина характеризується як чесна, чуйна, щира та ін. Отже, вивчення моральної поведінки розумово відсталих дошкільників ми ґрунтувались на базі дослідження появу цієї моральної якості у дітей.

Дошкільники користуються більш чи менш конкретними уявленнями про добру або погану людину. Саме ця конкретність часто і не дозволяє маленьким дітям побачити, здавалося б, знайомі риси моральної поведінки в новому, необхідному для їх практики життєвому випадку, тим більше в своїй поведінці. Це дозволяє нам, окрім змістового компоненту, вивчити прояви і діяльнісно-практичного компоненту. Вивчення даного компоненту дозволяє з'ясувати, чи вміють діти реалізовувати знання про моральну

категорію в процесі діяльності. Необхідною умовою становлення моральної поведінки є засвоєння знань про моральні норми поведінки і їх усвідомлене застосування в незвичній ситуації, емоційне ставлення до моральних вчинків власних та інших людей [3].

Для вивчення моральної поведінки відповідно до визначеного змісту і складових, ми застосували методи, визначені О.Вержиковською і адаптовані нами до розумово відсталих дошкільників, а саме:

1. Бесіда про сутність моральних норм, яка спрямована: на визначення рівня знань дітьми моральних норм та уявлень; осмислення розумово відсталими дошкільниками своєї повсякденної поведінки та поведінки інших і уміння співвідносити її з загальноприйнятими моральними оцінками; розширення рамок соціальних моральних уявлень та розкриття їх зв'язку з конкретними вчинками і діями особистості. Власне бесіда передбачає усне опитування дитини за системою чітко спланованих запитань. Система запитань відповідає віковій та індивідуальним особливостям дитини і дозволяє виявити: рівень розуміння дитиною змісту моральної категорії; вміння правильно проаналізувати і визначити моральну категорію у вчинках: дитини по відношенню до інших дітей; дитини по відношенню до дорослих; інших дітей між собою; інших дітей до дорослих, докільця.

Питання бесіди спрямовуються на виявлення знань щодо моральної категорії "доброта" і підводять дитину до конкретної відповіді. Вони розташовані в послідовному порядку (від простіших до складніших у межах моральної категорії). Дослідженням передбачено надання дитині допомоги у формі: повторення запитання, розкриття змісту запитання, актуалізації попередніх знань дитини, наведення конкретного прикладу відповіді. Були виділені та вироблені власні критерії оцінки рівня відповідей згідно до показників сформованості знань.

2. Бесіда з дитиною за змістом спеціально складених оповідань відповідно до сутності моральної категорії. Використання оповідань з моральним змістом робить можливим:

- виявлення рівня сформованості моральних понять через правильність оцінки описаної моральної ситуації;
- визначення наявності переживань дітей з причини позитивних чи негативних вчинків дійових осіб та оцінки їх адекватності;
- знаходження і аналіз героя, який найбільше сподобався дитині і на якого вона хотіла б бути схожою. Під час проведення бесіди передбачалося використання запитань, які б сприяли розумінню дитиною послідовності подій в оповіданні, з'ясували особистісні характеристики персонажів, сприяли визначенню моральної якості, яка характеризує головного героя оповідання; наочності у вигляді малюнків з зображенням: а) сонечко (йому відповідає позитивний вчинок); б) хмаринка (позначається негативний вчинок);
- розповіді дитини про конкретний приклад прояву моральної якості з власного життя.

Передбачаються різні види допомоги дитині, а саме: розгляд з дорослими подій в оповіданні, спільний аналіз героїв, визначення категорії, яка відображена в оповіданні і позначення за допомогою малюнків, які

позначають добрий чи поганий вчинок героя. Допомога дається у вигляді зачитування експериментатором слів, що відповідають малюнкам: “добрий”, “поганий”. Обсяг розроблених оповідань малий за структурою і відповідає віку дитини. Описана ситуація передбачена у двох варіантах у відповідності до моральної норми оповідання (з позитивним або негативним вчинком), була проста і конкретна.

3. Експеримент, що проводився у двох напрямках:

1) Самостійний вибір дитиною запропонованих моральних ситуацій (за такими показниками: “добрий” – “поганий” вчинок) і пояснення дитиною свого вибору. Його мета – усвідомлення дітьми морального боку взаємин під час участі дітей у спільній предметній діяльності.

Для моральної категорії “доброта” було розроблено певну кількість моральних ситуацій з протилежним змістом, вибір яких дозволив визначено ступінь сформованості у розумово відсталих дітей такої моральної якості, як “доброта” та характер її прояву в повсякденній поведінці. Якщо дитина не могла відповісти на запитання: “Хто з дітей вчинив правильно?”, допомога передбачалась у формі:

- картинок із зображенням сонечка і хмаринки (які позначали добрий і поганий вчинок), що сприяло більш точнішому усвідомленню поставленого перед дітьми завдання;

- додаткових запитань, що допомагають визначити, чому саме дитина вважає одні вчинки добрими, інші – поганими.

2) Самостійний вибір дитиною певних моральних вчинків відповідно до поставленої моральної ситуації. Його мета – визначити ставлення розумово відсталих дошкільників до моральних норм та правил.

До моральної категорії підібрані картинки з: певною моральною ситуацією; варіантами відповідей у вигляді позитивного і негативного морального вчинку. Було передбачено виявлення двох видів ставлення: позитивного і негативного. Допомога дітям передбачалась у формі: запитань, що допомагали зрозуміти зміст моральної ситуації; наведення конкретних прикладів з власного життя чи з досвіду дитини.

4.Бесіда з вихователем спрямована на вивчення моральної поведінки дітей в дитячому будинку відповідно до моральної категорії “доброта”. Питання бесіди були розроблені таким чином, щоб було можливо визначити глибину розуміння дитиною моральних понять “добре – погано”, “добро – зло”; норми моралі, найбільш доступні для дітей і найбільш складні для них; рівень використання дітьми моральних знань в повсякденній практичній поведінці.

5. Метод спостереження. Застосовуючи в нашому дослідженні метод спостереження ми звертали увагу на такі особливості поведінки дитини, відповідно до досліджуваної категорії: рівень сформованості моральної поведінки; відносини дитини в групі з іншими дітьми: в організованій ситуації (на заняттях); під час вільної гри; поряд з іншими дітьми (на прогулянці, в ігровому куточку, під час одягання на прогулянку); ставлення дитини до навколишнього.

В процесі використання даних методів в нашому дослідженні ми визначили такі рівні сформованості моральної поведінки розумово відсталих дошкільників у повсякденному житті стосовно моральної

категорії “доброта”, які відображають її моральну вихованість.

Високий рівень. Повне відображення сутності моральної категорії. Стійке позитивне ставлення дитини до норм моралі. Адекватне розуміння і правильне використання моральних знань в діяльності.

Середній рівень. Неповне відображення, розуміння сутності моральної категорії. Позитивне, недостатньо стійке ставлення дитини до норм і правил моралі відповідно до моральної категорії. Тимчасове правильне використання моральних знань в реальній поведінці.

Низький рівень. Неправильне або неповне відображення і нерозуміння сутності моральної категорії. Негативне ставлення до моральних норм та правил, неправильне їх використання в поведінці.

Дані методи дозволили виявити наявність у дітей знань про моральні норми та правила, вивчити розуміння та ставлення дітей до них; дослідити поведінку дітей в практичній діяльності; проаналізувати її за рівнями застосування моральних знань в поведінці і визначити своєрідність її у розумово відсталих дошкільників.

Результати дослідження моральної поведінки дітей четвертого року навчання Кам’янець-Подільського дошкільного навчального закладу (ясла-садочок) №3 “Теремок” компенсуючого типу та дітей старшої групи дошкільного навчального закладу №18 “Зірочка” м. Кам’янець-Подільський дозволяють співставляти та прослідковувати закономірності їх розвитку за усіма складовими компонентами та рівнями.

Визначення змістовного, мотиваційного та дійового компоненту у розумово відсталих дошкільників засвідчило, що переважна більшість дітей четвертого року навчання сутність категорії “доброта” відображають у напрямку відносин з однолітками, діляться своїми речами після умовлянь, до навколишнього ставляться байдуже, іноді можуть брати без дозволу чужі речі.

Розумово відсталим дітям характерно те, що вони не знають таких складових “доброти” як доброзичливість, ввічливість, щедрість, бережне ставлення до навколишнього. Відображення знання про моральну категорію “доброта” у них неточне, неповне за усвідомленням сутності моральної категорії. Ставлення дітей до норм моралі відповідно до даної моральної категорії негативне, інколи позитивне, але недостатньо стійке. Норми та правила моралі не використовуються в реальній поведінці.

Розумово відсталі діти відповідно до сутності моральної категорії, мають переважно низький рівень знань про норми моралі, що визначається передусім їх неповним або неправильним відображенням усіх сторін їх сутності.

У дітей з нормальним розвитком спостерігається перевага високого рівня сформованості знань про моральні норми, низькі показники у них відсутні. Відсоткове співвідношення низьких показників у нормально розвинених і розумово відсталих дошкільників досліджуваних груп свідчить про те, що низький рівень знань у розумово відсталих дітей зустрічається на 50 % частіше, ніж у дітей з нормальним інтелектом.

Слід відмітити, що в результаті дослідження ми дійшли висновку, що загальні уявлення про добро і зло, які мають діти четвертого року навчання часто є викривленими. Існуючі знання про моральні норми не конкретні, не

деталізовані, поверхневі. В цілому, розуміння моральних знань у розумово відсталих дошкільників характеризується недостатньою повнотою, адекватністю, вони часто не можуть дати словесний звіт, в якому б поєднувалось відтворення сутності моральної норми та її пояснення.

Так, теоретично діти мають уявлення про те, що хороші діти діляться іграшками, не ображають один одного, не віднімають іграшки, бережуть їх, не ображають тварин та птахів. Але дошкільники не завжди правильно трактують моральну категорію, у відповідь на запитання про категорію іноді не розуміють вірного змісту, іноді цей зміст протилежний. Отже, теоретично діти тлумачать одне, а практично інше. Зустрічаються діти, які взагалі не виявляють усвідомленості моральної категорії. Маючи теоретичні знання про моральну норму, діти дошкільного віку часто не розкривають її сутність, не дають їй пояснення.

У розумово відсталих дошкільників переважно низький, інколи середній рівень ставлення до норм моралі. Низький рівень ставлення дітей у даної групи на 41,7% вищий, ніж у нормально розвинених дошкільників, у яких низькі показники взагалі відсутні. Різниця між високими показниками (66,7%) свідчить про перевагу у дітей з нормальним інтелектом високого рівня ставлення до норм моралі.

В результаті дослідження нами була помічена така закономірність: переважна більшість дітей теоретичні знання не використовувала при вирішенні моральних ситуацій, оскільки не повністю розуміла сутність моральної ситуації. Через недостатність розуміння моральної категорії, діти по-різному ставились до моральних норм. Переважно – це негативне ставлення, інколи позитивне, але не досить стійке. Зустрічались випадки, коли теоретично діти давали позитивну оцінку морального вчинку, а на практиці поводитись негативно. Така розбіжність пояснюється тим, що розумово відсталі дітям легше оцінити і охарактеризувати вчинок інших, ніж власний. Характерно, що в словнику розумово відсталих дошкільників немає слів, які означають моральну категорію. При необхідності охарактеризувати свої і чужі вчинки, діти обмежуються словами “хороший – поганий”.

В процесі дослідження ми помітили розбіжність між знаннями і реальною поведінкою дітей: нагромадження досвіду відстає від того, що дитині відомо. Результати спостережень за взаєминами дошкільнят у спільній діяльності дали можливість визначити, якою мірою вони відповідають визначеним правилам.

Аналіз отриманих даних показав, що дошкільнята будували свої взаємини по-різному. Але в більшості випадків можна було чітко прослідкувати самостійність і незалежність реальної поведінки дитини від засвоєних нею вербально моральних правил. Говорячи одне, а роблячи протилежне, дошкільники виходили частіше всього зі своїх потреб на даний момент. Вони поводитись відповідно до правил дружніх взаємин не самохіть, а у відповідь на погрозу, обмін чи обіцянку, тобто при наявності зовнішніх спонукань. А були й такі діти, які виявляли прагнення безроздільно володіти іграшками. У відповідь на прохання, вони обіцяли його виконати, але не виконували. Опинившись самі в ролі прохача, ці діти

відбирали бажане, не враховуючи інтереси інших. Діти часто конфліктували. У ситуаціях, розрахованих на їхню допомогу товаришеві, залишались байдужими, або насміхалися з його невдач. Переважна більшість вихованців, хоч і знали правила взаємин, але не виявляли необхідного емоційного ставлення до інших. Якщо вони і ділилися іграшками чи робили послугу, то за цим стояло бажання зробити комусь приємне, зрозуміти чийсь інтереси. Стосунки між однолітками будувались не на уважності й чуйному ставленні один до одного, а на мотивах, пов'язаних з потребами конкретної діяльності (див. табл. 1.).

Таблиця 1.

Рівні сформованості моральної поведінки дошкільників з нормальним розвитком і розумовою відсталістю

Рівні	Сформованість моральної поведінки (%)		Різниця між дітьми з нормальним розвитком та розумовою відсталістю
	Нормальний розвиток	Розумова відсталість	
Високий	58,3	11,1	47,2
Середній	30,6	33,3	-2,7
Низький	11,1	55,6	-44,5

Аналіз табличних даних дає можливість зробити висновки про те, що рівень сформованості моральної поведінки розумово відсталих дітей є досить низьким у порівнянні з нормально розвиненими дошкільниками.

Порівнюючи різниці між високим і низьким показниками сформованості моральної поведінки розумово відсталих дошкільників і нормально розвинених, ми прослідкували повну протилежність між ними.

Таким чином, стає зрозуміло, що рівень моральної поведінки розумово відсталих дошкільників прямо залежить від рівня їх знань, розвитку моральних якостей і визначається практичною поведінкою в повсякденному житті, що відповідає загальноприйнятим моральним нормам.

Аналіз вивчення рівня сформованості моральної поведінки нормально розвинених дошкільників і розумово відсталих дітей дає змогу сформулювати наступні висновки:

1. Рівень знань про моральні норми та правила у розумово відсталих дошкільників є низьким, порівняно з нормою. Моральну категорію "доброта" вони аналізують за напрямками, які показують відношення з однолітками, інколи з дорослими, розумово відсталі діти аналізують моральну категорію з точки зору повсякденних питань, які їм близькі.

2. Ставлення розумово відсталих дітей до норм моралі в порівнянні з нормою знаходиться на низькому рівні. Внаслідок низької критичності та високої самооцінки діти часто неадекватно оцінюють власну поведінку, а вчинки інших більш критично, орієнтуючись на загальноприйняті правила і норми поведінки.

3. Використання моральних знань в поведінці у розумово відсталих дітей на низькому рівні. Якщо ж діти і застосовують знання про моральні

норми то частково правильно, що залежить від моральної ситуації.

4. Рівень сформованості моральної поведінки нормально розвинених і розумово відсталих дошкільників відповідно до моральної категорії “доброта” знаходяться на низькому рівні, іноді на середньому. Дії дітей часто відображають їх особисті інтереси та потреби і рідко враховують потреби інших людей.

Наше дослідження дозволило визначити, що виховна робота повинна спрямовуватись на формування моральної поведінки розумово відсталих дітей, враховуючи змістовний і дієво-практичний компонент. При формуванні моральної поведінки старших дошкільників спеціального дошкільного закладу слід звернути увагу на формування у дітей моральних знань, а саме: вчити відображати основні боки сутності моральної категорії “доброта”, правильно їх практикувати і розуміти, давати словесний звіт, який передбачає опис, відтворення, трактування сутності моральної категорії, її пояснення; знайомити з добрими і поганими вчинками, пояснювати їх зміст, показувати необхідність моральних вчинків, вчити правильно їх оцінювати, формувати позитивне ставлення один до одного; прояв і застосування сформованих моральних знань у повсякденному житті дітей.

Найбільш доцільним для педагогічного впливу з метою досягнення вищого рівня моральної поведінки розумово відсталих дітей є на нашу думку проведення виховних занять, використання етичних бесід, аналіз моральних ситуацій. Ефективним при досягненні адекватності знань дошкільників четвертого року навчання допоміжного дошкільного закладу залишаються такі педагогічні засоби, як виховні заняття, що проводяться в ігровій формі, етичні бесіди на основі творів художньої літератури та наочно образних засобів.

Список використаних джерел

1. Белкин А.С. Нравственное воспитание учащихся вспомогательной школы: Учебное пособие. – М.: Просвещение, 1977. – 112 с.
2. Вержиховська О. М. Формування моральних якостей у молодших школярів з обмеженими розумовими можливостями у позакласній виховній роботі: Монографія. – Кам’янець-Подільський: Видавець Зволейко Д.Г, 2009. – 228 с.
3. Воспитание детей дошкольного возраста / под. ред. Л.Н. Прокопенко. – К.: Радянська школа, 1990. – 368 с.
4. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання. Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 1997. – 304 с.

The article disclosed technique to study moral behavior and provides an analysis of effective component of moral upbringing of preschoolers with normal development and mental retardation.

Keywords: moral behavior, mentally retarded preschooler active component of moral upbringing

Отримано 12. 11.2012